

**БОЛАЛАР ХУЛҚИДА ТАЖОВВУЗКОРЛИК ХУСУСИЯТЛАРИ НАМОЁН
БЎЛИШИНING ИЖТИМОИЙ - ПСИХОЛОГИК САБАБЛАРИНИ
ЎРГАНИШ****Тўлқинбоева Махлиё Валижон қизи***Фарғона давлат университет педагогика ва психология факултети,
Амалий психология йўналиши 3-курс талабаси.***Эсоналиева Зулхумор Охунжон қизи***Фарғона давлат университ педагогика ва психология факултети,
Амалий психология йўналиши 3-курс талабаси*

Аннотация: Болалардаги агрессия бугунги кунда кўп кузатиладиган муаммолардан биридир. Агрессивлик ҳолати кўпчилик кичик ёшдаги болаларга хос бўлиб, кўп ҳолларда агрессив хатти-ҳаракат ўтиши даврида кузатилади. Бола ёш даврлари инқирози пайтида қийинчиликларга рўбару бўлади, натижада унинг хатти-ҳаракатларида агрессия элементлари кузатила бошланади. Агрессия – бу одамлар, одамлар гуруҳига нисбатан жисмоний ва руҳий зарар етказишга қаратилган индивидуал ёки жамоавий хатти-ҳаракатлар мажмуи ҳисобланади. Ушбу мақолада агрессив хулқнинг шаклланиши, кучайиши ва намоён бўлиши, уларнинг сабаблари ва оқибатлари, коррексия қилиш усуллари ҳақида ёритиб берилган.

Аннотация: Агрессивность у детей является одной из наиболее наблюдаемых проблем на сегодняшний день. Состояние агрессии характерно для большинства детей раннего возраста, и в большинстве случаев агрессивное поведение наблюдается в переходный период. Ребенок сталкивается с трудностями в кризисные юношеские периоды, вследствие чего в его поведении начинают наблюдаться элементы агрессии. Агрессия - совокупность индивидуальных или коллективных действий, направленных на причинение физического и психического вреда людям, группам людей. В данной статье описаны формирование, усиление и проявление агрессивного поведения, их причины и последствия, методы коррекции.

Abstract: Aggression in children is one of the most observed problems today. The state of aggression is characteristic of most young children, and in most cases, aggressive behavior is observed during the transition period. The child faces difficulties during the crisis of youth periods, as a result of which elements of aggression begin to be observed in his behavior. Aggression is a set of individual or collective actions aimed at causing physical and mental harm to people, groups of people. This article describes the formation, intensification and manifestation of aggressive behavior, their causes and consequences, and methods of correction.

Калит сўзлар: Агрессия, шахс, хулқ, хатти-ҳаракат, коррексия, шаклланиш, одамлар, болалардаги агрессияни коррексия қилиш, уларнинг ташқи дунё билан алоқаларида ўзини-ўзи бошқариш кўникмаларини шакллантириш, ички аффектив жараёнлар ва ҳиссий адекватликни нормада сақлашга ўргатиш.

Ключевые слова: *Агрессия, личность, поведение, поведение, коррекция, формирование, коррекция агрессии у людей, детей, формирование навыков самоуправления в своих отношениях с окружающим миром, внутренние аффективные процессы и эмоциональная адекватность, научить поддерживать норму.*

Key words: *Aggression, personality, behavior, behavior, correction, formation, correction of aggression in people, children, formation of self-management skills in their relations with the outside world, internal affective processes and emotional adequacy to teach to maintain the norm.*

Агрессив хулқ - шахсинг маънавий бузуқликка асосланган, бошқариш-нинг ички дунёсига очикдан - очик салбий таъсир ўтказиб, тажовуз қилиб, уни издан чиқаришга қаратилган ғайриинсоний хусусият. Агрессив хулқнинг шаклланиши, кучайиши ва намоён бўлиши кўпинча ижтимоий муҳит билан боғлиқ ҳолда юз беради. Шахсинг ўзига қаратилган тажовузкорлик “аутоагрессия” (бундай ҳолат шахсдаги патологик ўзгаришларнинг кўрсаткичи бўлиб хизмат қилади) деб аталади. Ўз жонига қасд қилиш, ўзига тан жароҳати етказиш аутоагрессиянинг кўринишларидир. Жаҳолатга ботган, жоҳиллик ва зўравонликни мақсадга эришишнинг асосий ва устувор воситаси деб биладиган шахсларда Агрессив хулқ кучли бўлади. Агрессив хулқ нафақат алоҳида шахслар, балки бутун давлатларга ҳам хос бўлиши мумкин. Бинобарин агрессор — агрессияни содир этган куч якка шахс ёки шахслар гуруҳи, сиёсий-мафкуравий марказлар, давлат ёки бир неча давлатлар бўлиши мумкин. XX асрнинг 30 - йилларида фашистлар ҳукмронлик қилган Германия ана шундай тажовузкорлик хусусиятлари билан инсониятга катта талофатлар келтирди. Бугунги кунда эса дунёдаги террористик ва экстремистик марказлар агрессия ҳаракатлари билан одамзод бошига янги-янги фожиалар келтирмоқда. Ғарбдаги айрим мафкуравий марказлар эса жаҳондаги ёш ривожланиш йўлига кирган мамлакатларга информацион усулларда тазйиқ ўтказиш орқали ўзининг агрессив хулқини намоён этмоқда. Болалардаги агрессия бугунги кунда кўп кузатиладиган муаммолардан биридир. Агрессивлик ҳолати кўпчилик кичик ёшдаги болаларга хос бўлиб, кўп ҳолларда агрессив хатти-ҳаракат ўтиш даврида кузатилади. Бола ёш давлари инқирози пайтида қийинчиликларга рўбару бўлади, натижада унинг хатти-ҳаракатларида агрессия элементлари кузатила бошланади. Агрессияни назорат қилиш учун болалар ота-оналарнинг фаол ёрдамига муҳтож. Ёш болаларда тажовузкор хатти-ҳаракатлар билан боғлиқ ҳолда кўрилган самарали чоралар уларнинг кейинги ижтимоий ривожланиши ва мослашишига ижобий таъсир кўрсатади. Кўпинча, ота-оналар 5-6 ёшли боланинг тажовузкор хатти-ҳаракатларини пайқашади. Бу ўзини турли йўллар билан намоён қилиши мумкин, масалан, ҳаддан ташқари тегиниш, катталар ва болалар билан жанжаллашиш тенденцияси ва бепарволик. Бундай боланинг ота-онасининг вазифаси унинг тажовузкорлигининг сабабини тушуниш, бундай хатти-ҳаракатни ҳеч нарсага камайтиришдир. Ёш болалардаги тажовуз оиладаги муаммолар туфайли юзага келиши мумкин. Кичкина

боланинг ғайритабиий хатти-ҳаракатининг кўп сабабларини унинг муҳитида излаш керак. Шахснинг ривожланишида болалар ўсиб-улғайган муҳит катта аҳамиятга эга. Болалар ўзларининг хулқ-атворини яқин одамларнинг, яъни ота-оналар ва қариндошларнинг хатти-ҳаракатларига асосланиб шакллантирадilar. Болаларнинг ўзини тажовузкор тутишининг кенг тарқалган сабаби - бу уйдаги таранг муҳит. Болаларга нисбатан тажовузкорлик кўрсатиш шарт эмас, ота-оналар тез-тез ўзаро жанжал қилишлари кифоя. Агар бола ота-онасининг тажовузкорлигини кўрса, жанжал пайтида бўлса, қичқириқни эшитса, бу унинг ҳиссий ҳолатига таъсир қилмайди. Кўпинча 5-6 ёшли болалар ота-оналарига қараб, ўзларининг хатти-ҳаракатлар моделини шакллантирадilar. Агар она ёки дадам уйдан ташқарида тажовузкор хатти-ҳаракатларни намоён қилса, лекин, масалан, дўкон ёки клиникада, бу болаларда тажовузкорликни келтириб чиқариши мумкин.

Шахсга доир индивидуал тараққиёт самарасини ҳамда шахслараро муносабатларни белгиловчи хулқ-атвор ва хатти-ҳаракатларнинг энг муҳим хусусиятларидан бири агрессивликдир. Агрессия - бу одамлар, одамлар гуруҳига нисбатан жисмоний ва руҳий зарар етказишга қаратилган индивидуал ёки жамоавий хатти-ҳаракатлар мажмуи ҳисобланади. Бугун инсоният тарихи ишончли тарзда шуни исботламоқдаки, агрессия шахс ва жамият ҳаётининг ажралмас қисмига айланиб бормоқда. Бундан ташқари, агрессия улкан тортишиш кучи ва юқумлилиқ хусусиятига эга - кўпчилиқ ўзининг агрессив эканини инкор этади, аммо ўзининг кундалиқ ҳаётида эса, уни кенг намоёиш қилади. Айнан агрессив хулқ-атвор шахслараро низоларнинг вужудга келишига ва уларни ҳал этишнинг асоссиз йўллари пайдо бўлишига олиб келади.

Ижтимоийлашув - индивиднинг ижтимоий тажрибани ўзлаштириш жараёни ва фаоллиги бўлиб, бу ўз навбатида мулоқот ва фаолиятда намоён бўлади. Ижтимоийлашув жараёни жамиятдаги турли ўзгаришлар ва мақсадга йўналтирилган тарбия на-тижасида стихияли тарзда кечади. Ижтимоийлашув жараёнини турли психологик илмий мактаблар турлича таҳлил қилганлар: 1)необихевиоризм намояндаларининг фикрича, ижтимоийлашув - бу ижтимоий ўрганишдир; 2) интеракционизм вакилларининг фикрича, ўзаро та'сирлар натижаси; 3) гуманистик психология вакилларининг та'рифлашича, «Мен» концепциясининг намоён бўлишидир. Инсоннинг агрессив хатти-ҳаракатларга мойиллигини турлича тушунтиришга қаратилган дастлабки нуқтаи назарлар ичида У.Макдауголл, З.Фрейд, Г.Маррей ва бошқа олимларнинг «инсон ва ҳайвонларда агрессиянинг туғма инстинкти мавжуд бўлади», деган қараш-ларидир. Агрессив хулқ-атвор ҳақидаги фикр-мулоҳазалар XX асрнинг бошларида фрустрация назарияси билан боғлиқ равишда юзага келди. Унга кўра, агрессивлик фрустрациянинг оқибатидир.

Бундай қарашни биринчи бўлиб Ж.Доллард илгари сурди. Аммо, ушбу икки хил нуқтаи назар ҳам амалиётда ўз тасдиғини топмади.

Агрессив хулқ-атвор хусусидаги яна бир нуқтаи назар Л.Берковичнинг ижтимоий билиш назариясида баён қилинган. Унга кўра, мақсадга йўналтирилган

фаолият давомида вужудга келадиган тўсиқ шахсда агрессив хатти-ҳаракатларни ҳосил қилади. Ниҳоят, агрессив хулқ-атворнинг келиб чиқиш сабаблари ҳақидаги энг замонавий нуқтаи назар билишнинг когнитив назарияси билан боғлиқ ҳолда ифодаланади. Бу концепцияда агрессив ҳаракатлар қуйидаги жараёнларнинг натижалари сифатида баҳоланади:

- 1.Субъектнинг ўз агрессив хулқ-атворини ижобий деб баҳолаши;
- 2.Фрустрациянинг мавжудлиги;
- 3.Аффект ёки стресс типдаги эмоционал кўзғалишнинг кучлилиги.

Р. Кратчфилд ва Н. Ливсон агрессиянинг бир-бирини инкор этмайдиган ва бирдай мақбул икки тавсифини келтирганлар. Биринчиси, хулқ-атворнинг зоҳирий (ташқи) аломатларига асосланади: «Агрессия – кимгадир зиён етказувчи хулқ-атворнинг ҳар қандай кўринишидир». Иккинчиси, одамнинг ботиний (ниятлари) билан боғлиқ, я'ни инсонни ҳаракатга ундовчи кучлар билан муштарак: «Агрессия – бошқа бир инсонга зиён етказишни мақсад қилиб олган ҳар қандай хатти-ҳаракатдир». Агрессиянинг юқорида зикр этилган тавсифларига монанд тушунчаларга таянган кўплаб психологлар агрессияни мавжудотнинг яшаш учун кураш билан боғлиқ узвий хусусияти деб ҳисоблайдилар.

Д.Басс таклиф этган та'рифлардан бирига кўра, бошқалар учун хавф туғдирувчи ва уларга зиён етказувчи ҳар қандай фе'л-атвор агрессиядир. Бир неча таниқли тадқиқотчилар томонидан таклиф этилган иккинчи та'риф эса қуйидагича: у ёки бу ҳаракатлар агрессия сифатида таснифланиши учун улар охир-оқибат хафа қилиш ёки ҳақоратлашга олиб келиши эмас, балки хафа қилиш ва ҳақоратларни мақсад қилиб қўйиши лозим. Ниҳоят, учинчи нуқтаи назар Х.Зилман томонидан билдирилиб, унга кўра, агрессия ўзгаларга тан жароҳати ва бошқа жароҳатлар етказиш демакдир. «Агрессия» тушунчасининг талқинидаги келишмовчиликларга қарамай, ижтимоий фанлар соҳасидаги кўплаб мутахассислар унинг иккинчи нуқтаи назарда баён этилган ма'носига кўпроқ таянадилар.

Ўсмирлик даврида ўғил болаларда ҳам, қиз болаларда ҳам шундай даврлар бўладики, уларда агрессив феъл – атвор энг юқори ёки энг паст кўрсаткичларга эга бўлади. Ўғил болаларда икки типдаги агрессиянинг намоён бўлиши аниқланган: 12 ёш ва 14-15 ёш. Қизларда ҳам икки типдаги агрессив хулқ-атворнинг энг юқори кўрсаткичлари 11 ва 13 ёшга тўғри келади.

Шундай қилиб, ҳозирда кўпчилик психологлар томонидан «агрессия – бошқа тирик жонзотга у буни истамаган вазиятда ҳақорат ёки зиён етказишни мақсад қилиб қўйган фе'л-атворнинг ҳар қандай шакли», - деган та'риф қабул қилинган. У агрессияга эмоция, мотив ёки кўрсатма сифатида эмас, балки фе'л-атвор модели сифатида қарашни тақозо этади. Бу муҳим фикр кўплаб чалкашликларни туғдирди.

Ўсмирлар агрессив хатти-ҳаракатининг пайдо бўлиши ва анмоён бўлишида қуйидаги асосий сабаблар мавжуд:

- 1.Оилавий муҳитнинг носоғломлиги.
- 2.Тенгдошлар гуруҳи.

3.Оммавий ахборот воситалари агрессия кучайишига сабаб бўлмоқда.

Юқоридаги сабабларни бартараф этиш мақсадида ота-оналарга ва ўсмирларнинг яқинларига қуйидагиларни тавсия қиламиз:

-Ўсмирларнинг мустақил бўлишига, ташаббус кўрсатишига шароит яратиш.

-Оилада ота - она тажовузкорлик даражасини пасайтириш:

-Ишончли муносабатлар ўрнатиш:

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, бугунги кунда ўсмирларда намоён бўлаётган агрессив ҳаракатларнинг пайдо бўлиш сабабларини аниқлаш, уни ўрганиш психология фанининг бугунги кун талабига айланиб бормоқда.

АДАБИЁТЛАР:

1."Мактабгача ва мактаб ёшидаги болаларда агрессив хулқ ва коррекцион ишлар" маъруза матни.

2."Ўсмирларда агрессиянинг намоён бўлиши" мақола: Б.М.Аминбаева, Л.Э.Атаханов. И.К.Атажонов.

3. Ш.Мустафоева "Ўсмир психологияси: биз билмаган жиҳатлар": Фарғона-2015.

4.Гоогле